

De vergeten hoofdstad, de minst Friese van de elf steden – het is niks met ons, en het zal ook nooit wat worden, dachten inwoners van Leeuwarden lang. Dat lijkt voorbij. Op zoek naar de ziel van het 'Pisa van het Noorden'.

Leeuwarden, de vergeten

HILBRAND ROZEMA BEELD ND

Een gewone dag in Leeuwarden. Zonnig, warm. In de stille, middeleeuwse Bagijnestraat, iets voorbij de plek waar Pieter Stuyvesant, stichter van Nieuw Amsterdam (het latere New York), naar de Latijnse School ging, loopt een man. Hij is wit en dun, zijn armen zijn getatoeëerd. Hij draagt een rond kaasje. Alsof hij naar de stadswallen loopt met een kanonskogel, net als zijn voorouders. Tenminste, als die voorouders *Livwadders* waren. De stad trok altijd veel Duitse en Italiaanse immigranten. De Duitsers werden *lapkepeopers* genoemd.

Een middenstander loopt achter de kaasdief aan, geagiteerd: 'Meneer! U steelt mijn kaas.' Met een soort boze beleefdheid maakt hij zijn punt: 'Ik vind het níet prettig, dat u dat doet...!' – 'O.'

De witte man geeft het kaasje weer af, lusteloos schokschouderend, maar ook geërgerd: waar doe je moeilijk over, zo groot is die kaas ook weer niet. Winkelleigenaar Anton Klapwijk (50) trilt. Hij zoekt, kaasje onder de arm, met versnelde ademhaling steun bij een decoratieve houten ton voor de winkelpui van de Zuivelhoeve, tegen zichzelf zeggend: 'Rustig blijven. Rustig blijven.'

Rustig blijven is altijd raadzaam. Ook in Leeuwarden, waar immers in 1997 Meindert Tjoelker zijn inmenging in andermans asociale gedrag gekocht met de dood. Door Tjoelkers dood maakte het begrip 'zinloos geweld' opgang. Het werd tien jaar lang een nationale beweging, die tegels plaatste, met lieveheersbeestjes. In het prachtige oude stadscentrum wemelt het nu van beveiligingscamera's. Daarin verschilt Leeuwarden niet van de meeste steden.

In 2018 is de stad de culturele hoofdstad van Europa. Tot vreugde en verrassing, want er was sterke concurrentie: Maastricht, Eindhoven, Den Haag. Leeuwarden heet een 'vergeten hoofdstad' te zijn. Dat kan binnenkort veranderen.

Mata Hari

Het Centraal Station is nog precies als in 1863. Een gebouw dat bescheiden tussen de kantoren hurkt. Vanaf hier gaat het OV verder het hoge noorden in. Er waait alvast een ruimere wind. Deze stad is de poort naar de Wadden, en voor de Friezen: de poort naar de wereld. Voor de rusteloze dichter en scheepsarts Slauerhoff en voor Grietje Zelle. Haar artiestennaam Mata Hari werd een zelfstandig naamwoord voor exotische wulpsheid. Het moet een druk meisje geweest zijn. In 1917 kreeg zij de kogel als spionne.

Een stad die je nog niet kent, kun je op veel manieren te lijf. Sinds architect Abe Bonnema (Nationale Nederlanden-gebouw, Rotterdam) zijn geliefde Leeuwarden 18 miljoen euro naliet voor een nieuw museum, kun je het beste beginnen bij Bonnema's enorme legaat. Daar loop je recht op af, vanaf het station.

Wát een museum! Grandeur en allure. Het hele plein is er anders van geworden. Het is een galerij der groten, die veel aandacht geeft aan de spraakmakende elite, met portretten, 'Honderd voorwerpen', prachtige zalen. Zien en gezien worden, rijkdom showen. Hoezo is de wereld veranderd? Geen gekke gedachte, om juist Jort Kelder Frieslands Gouden Eeuw te laten uitleggen: 'Het maakt uit, waar je wieg staat'. In haar tijd was de Leeuwarder burgemeestersdochter Saskia van Uyenburgh (1612-1642) bekender dan haar man: Rembrandt van Rijn.

slopkogel

De Friese taal speelt in het museum een grote rol. Het wordt je direct duidelijk gemaakt dat er bij

Meindert Tjoelker werd in 1997 in Leeuwarden doodgeschot. Vandaag hangen er overal camera's.

Leeuwarden al volk woonde toen het christendom nog moest beginnen. Zo is er een schuldbekentenis in het Latijn, daterend van 23 februari van het jaar 29. Het doet je beseffen dat deze stad er een is van continue bewoning, zonder grote breuken of ontvolking. Wonderlijk, dat op provinciaal niveau glansrijk lukt wat landelijk zo grondig mislukte, met het geplande Nationaal Museum. En dat museum is niet de enige cultuurschrijn van de Friezen, er zijn er meer in deze stad, die echter

Leeuwarders praten weinig. Maar ben je binnen, dan ben je binnen.

door veel Friezen niet ervaren wordt als diep-Fries. Ze spreken er stads-Fries dialect, een tongval die wellicht is ontstaan onder invloed van Brabanders aan het gravenhof, en van vreemd garnizoensvolk. De paradox van Leeuwarden is dat het als minst Friese van de elf steden toch de bewaarder is van veel Friese cultuur.

Bij alle 'glamour' van ooit zou je vergeten dat de kleine luyden de elite overtroffen in getal. Maar hún huisjes zijn er niet meer. In de jaren zestig en

zeventig gingen handenvol eeuwenoude straatjes en hofjes tegen de vlakke. In de roes van de wederopbouw was er weinig historisch besef. De slopkogel brak de horizon open en daarna verdween die weer, achter galerijflats. Toen de tand des tijds de binnenstad bereikte, stonden felle actiegroepen op, zoals 'Het Kloppend Hart'. Veel sloop is op het nippertje voorkomen (zie poster rechtsboven). Nu plukt de stad de vruchten.

Afkes tiental

Het Fries Museum toont die sloppen en gloppen, die verdwenen wereld van duizenden grote gezinnen in tweekamerhuisjes, met zeven foto's, in een soort kijkdoos. Maar de armelui zijn niet vergeten – hoe zou dat kunnen, in de 'rode' stad van socialist Pieter Jelles Troelstra, de man van de mislukte revolutie van 1918? En van zijn vrouw, Nynke van Hichtum, de schrijfster van Afkes Tiental (verfilmde in 2001, met Monique Hendriks als Nynke)?

In een nieuwe stadskroniek, het *Leeuwarden Boek*, rijzen al die wrakke eensteensmuurtjes en levendige, tuberculeuze volksbuurtjes weer op in zwartwit. Personen treden naar voren uit de massa, mensen van weinig aanzien krijgen naam en gezicht terug: Betje Cohen uit de Jodenbuurt Bij de Put, getrouwd met een niet-Joodse sigarendraaier. Tot eind jaren vijftig waren zij en zus Roosje, enige Shoah-overlevenden van een groot gezin, vertrouwde gezichten op de markt. Het heeft iets geborgens en ontroerends dat ook mensen van arme komaf, zonder Mata Hari-strapaten, nog met naam en toenaam bekend zijn in deze stad. Het geeft Leeuwarden iets dorps. 'Leeuwarders', zegt Eman Tavakoli (44), taxichauffeur uit Iran, 'praten weinig en zijn betrouwbaar. Het duurt lang voor je vrienden bent. Maar ben je binnen, dan ben je binnen. Dit stadje is klein, knus en vredig, zonder echte stadse cultuur.'

stamboekvee

Leeuwarden is de enige stad in ons land waar nog regelmatig een veemarkt is. Je moet dan wel het centrum uit, naar de stierle WTC Expo-hallen. Al in 1610 bemoeiden de Staten en de Friese Nassaus zich met het runderstamboek; nu is de Frisian Holsteiner 's werelds meest productieve melkkoe – maar naar Friese strom mag het in de stad niet meer ruiken. De stad is nu aan hippe lounge-jongens, vrijetijdsindustrie en toerisme. Die veemarkten zijn gefnuikt door ziekten. Ziedaar, het einde van duizend jaar openbare veehandel in de Lage Landen. Als het geen tweeduizend is. In Leeuwarden lieten vrouwen zich gelden in de zuivelhandel. In het buitenland was Friesland bekend om de sterke invloed van vrouwen op de boerderijen, de bedrijven, de handel. Buitenlanders verbaasden zich over hun vrijpostigheid, ze namen geen blad voor de mond.

Dat deden ze in de vele kerken vast ook niet. Maar kerken, christenen, die komen in het *Leeuwarden Boek* amper voor. Is het circus in de stad, dan weten de samenstellers precies het meereizende aantal dwergen te vermelden. Maar Friese christenen zijn blijkbaar exotischer. Alleen de PKN-fusie en de 'monumentenstrijd' is genoemd, plus wat strooigoed. De hof- en garnizoensstad had echter vanouds ook een Waalse Kerk. Naast de protestantse gemeente bloeien er vrijgemaakt- en christelijk-gereformeerde kerken. En de snel groeiende 'baptisten van Bottenbley' trekken bezoekers van Leeuwarden naar Drachten.

werkstad

Een volkse, kapsoneuze stad met een kloppend hart, met af en toe flinke ruzies over het beleid.

Kaashandelaar Anton Klapwijk vatte juist een kaasdief in de kraag.

Geen eigen universiteit, daarin troefde Groningen Leeuwarden af. Het bleef bij hbo. Maar hbo-ers zijn ook studenten, ze dragen bij aan de sfeer. Wél is er een betaald-voetbalclub. En een van de weinige stadions die nog midden in een volksbuurt staan: eredivisieclub Cambuur! Die draait volledig op de trouwe achterban van blauw-geel, vrijwilligers die lootjes verkopen en oud papier ophalen. Het aantal bezoekers van de website doet niet onder voor dat van Feyenoord. Het is verleidelijk hierin het levende spoor te zien van al die verdwenen volksbuurtjes.

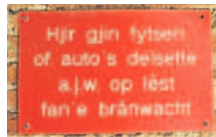
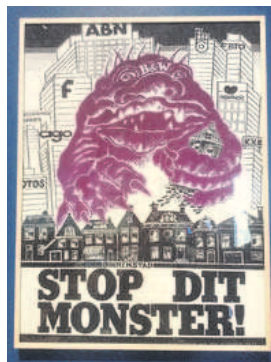
Geart de Vries, directeur van het Historisch Centrum Leeuwarden (HCL), spreekt van humor en

hoofdstad

zelfspot, zichzelf kunnen relativeren, als trekken van de Leeuwarder. Hij herinnert zich: 'Toen ik zelf studeerde in Groningen, had je nog het gevoel: daar gebeurt het. Maar nu niet meer. In dat vroegere gevoel van " 't is niks en 't zal nooit wat wurre", leken wij op andere werksteden, zoals Enschede.' Hij bespeurt sinds kort een nieuwe, gepaste trots: ' 't is toch wel wat, dat stadje van ons.

'Steeds meer toeristen weten de weg te vinden, en dat valt de bewoners op. Laatst hadden we een bus Japanners. Dolenthousiast, over de Oldehove, de scheve toren, 'Pisa van het Noorden'. Een groep Belgen vond Leeuwarden zelfs mooier dan Gent.' ■

van boven naar beneden:
Poster gericht tegen de sloop van het oude centrum in de jaren zeventig.
De taal van de 'Liwadders' is geen Fries, maar een soort stads-Fries.
De Friese stadhouder Willem Lodewijk (1560-1620).
De oude 'Jodenbuurt Bij de Put'.

NEDERLAND

N.a.v. Het Leeuwarden Boek

UITG. WBOOKS ZWOLLE / HISTORISCH CENTRUM, LEEUWARDEN 2014, 384 BLZ. € 14,95

2000 jaar Leeuwarden

29 – In het drassig terpenland nabij het latere Leeuwarden kerft iemand een Latijnse schuldbekentenis in houten plankjes. Met datum: 23 februari.
1584-1747 – Leeuwarden is hofstad. Zeven Nassaus, de over-opa's van Willem-Alexander, zetelen in het Stadhouderslijk Hof. In 1702 erven de Friese graven van Nassau de titel Prins van Oranje.
1711 – Stadhouder Johan Willem Friso verdrinkt in het Hollands Diep, acht weken voordat zijn vrouw Maria Louise bevalt van het eerste kind. Maria Louise wordt regentes. Ze lijdt aan jicht en reuma en moet dagelijks in een draagkoets naar haar werk, hetgeen een vertrouwd stadsbeeld wordt.
1860 – Op 23 maart wordt Ype Baukes de Graaf opgehangen op het Zaailand, het laatste publiek uitgevoerde doodvonnis, en het een na laatste in Nederland.
1876 – Volkswoningbouwproject Werkmanslust wint een prijs op de Wereldtentoonstelling in Philadelphia (VS). Het complex van 156 arbeiderswoningen was in 1872 gebouwd door werkliedenvereniging Help U Zelfen.
1892 – Eerste gemeentelijke bordeel van Nederland om prostitutie in te dammen. Na Rotterdam telde garnizoensstad Leeuwarden relatief de meeste hoeren.
1929 – Karst Leemburg (1889-1958) wint als enige 'Liwadder' ooit een Efstedentocht, bij 18 graden vorst. Het bestuur wilde hem als eerste feliciteren maar hij duwde ze opzij en sprak: 'Earst myn âlde mem' (Eerst mijn oude moeder).
1941 – Hendrik Algra (1896-1982) heft zijn krant op, het *Friesch Dagblad*, vanwege de Duitse bemoeizucht. Hij zat als gijzelaar van de nazi's in Sint-Michielsgestel. Was afgezien van die onderbreking hoofdredacteur van 1935 tot 1977.
1951 – De Friese dichter Fedde Schurer voor het gerecht wegens belediging van een kantonrechter. Massale toeloop van het publiek. Opstootjes op de vrijdagmarkt leidden tot gelijkberechtiging van het Fries en erkenning als tweede rijkstaal.
1976 – Op 5 januari sneuvelt de torenspits van de rooms-katholieke Bonifatiuskerk in orkaan die 15 uur duurt. De toren was niet verzekerd tegen storm. Herbouw met behulp van gelden uit het publiek.
1997 – In de nacht van 12 op 13 september komt Meindert Tjoelker (30) om na zijn vrijgezellenfeestje, een week voor hij zou trouwen. Politiechef Cees Bangma schrijft een open brief, dringt aan op massaal protest tegen oprukkend zinloos geweld.
2001 – Architect Abe Bonnema verrast de stad met een legaat van 18 miljoen euro. Hij wil dat een nieuw museum wordt gebouwd aan het Wilhelminaplein.
2013 – Op 19 oktober verwoest een dramatische brand vijf winkelpanden met appartementen. Een bewoner, student Isard Otte (24) komt om.
2014 – Per 1 januari gemeentelijke herindeling. De stad krijgt er dorpen bij en groeit in een klap van 88.000 naar 110.000 inwoners.

Beroemde en beruchte 'Liwadders'

Pieter Stuyvesant (1592-1672), de latere stichter van Nieuw-Amsterdam, voorloper van New York, volgde Latijnse les in de stad.
Pier Pander (1864-1919) ontwikkelde zich van arme schippersjongen tot wereldberoemd beeldhouwer; reisde veel. Schonk zijn nalatenschap aan de stad Leeuwarden.
Mata Hari (1876-1917), kind van gescheiden ouders, vader KNIL-militair in Indië. Werd in Parijs exotisch charmedanseres met heidense ondertonen. Sloeg publiek in de ban met kronkelende opvoeringen voor het beeld van een hindoe-god.
Pieter Jelles Troelstra (1860-1930). Leider van de socialisten, revolutieopgving in 1918 mislukt.
Jan Jacob Slauerhoff (1898-1936). Scheepsarts en dichter. De herinnering aan hem bleef nog lang zichtbaar in de stad; in 2013 sloot een gelijknamige winkel haar deuren.
Anne Vondeling (1916-1979). Kamerlid, minister, Europarlementariër. Bestuurslid SC Cambuur.
Ype Schaaf (1930-2003). Theoloog, journalist *Friesch Dagblad*, Bijbelvertaler. Schreef over zijn jeugd in de oude Jodenbuurt in 'Laarzen op de Lange Pijp.' Ook Philips-topman Cor Boonstra (1938) speelde daar op straat.
Havank, auteur van *Zwarte Beertjes*-pockets met miljoenenoplagen. Pseudoniem van Hans van der Kallen (1904-1964).
Dr. J. F. A. M. Opdam (1916-1983). Gifmoordenaar, bekend als dr. O. of de Berkelse Huisarts. Kreeg als enige in Nederland ooit, twee keer levenslang voor twee verschillende moorden. Een ervan pleegde hij in de Leeuwarder gevangenis, op Adrie Lodder, zelf gifmoordenaar.
Age Meinesz (1942-1985), 'Meesterkraker Age M.' Maakte furor als creatieve rover met thermische lans, die door dik staal heen brandde. Ontsnapte in 1973 ingenieus uit de strafgevangenis in Leeuwarden. Vier maanden later weer opgepakt. Had Robin-Hoodachtig imago.

Andere bekende geboren Leeuwarders: Cisca Dresselhuys van feministisch maandblad *Opzij*, schrijfster en historica Annejet van der Zijl, wielrenner Bauke Mollema, artiest en cabaretier Jan Jaap van der Wal.